

Doe-het-niet-zelf-economie

Ze zijn verkeerd bezig, de banken. Minder personeel en minder kantoren. Moest je voor je geld al enige tijd terecht bij jonge snotters (m/v) achter het loket, nu ga je (hard)handig naar het scherm gestuurd worden. ING gaat het grondig aanpakken: 552 van de 794 kantoren zonder loketten. Kiezen kun je enkel tussen hun scherm (selfbanking) of je eigen scherm (pc, internet). Verkeerd is het, en wel hierom.

Wat doet u liever: bankieren of koken? Waar houdt u meer van: stofzuigen of een reis boeken? Huizen kijken of een vuurtje stoken? Dit zijn de vragen die passen bij de doe-het-zelf-economie die de voorbije jaren gegroeid is – en dan heb ik het niet over klussen in huis.

De economische geschiedenis liet zich tot voor kort (ook) vertellen als een verhaal over uitbesteding en toenemende afhankelijkheid. Om te eten hoeven we niet meer te jagen of te verzamelen. Om de kou te bestrijden hoeven we geen hout meer te zoeken en vuur te maken. Om te drinken hoeven we niet meer op zoek naar beek of bron. Daar hebben we onze mensen voor. Die taken hebben we uitbesteed:

voedsel en water kopen we in. Dat gaat zo ver dat de meeste Vlamingen niet zouden overleven indien vandaag weer vroeger was.

Door dat uitbesteden (en de daardoor aangewakkerde technische ontwikkeling) zijn we steeds welvarender geworden, en dus nemen we onze onkunde en onwetendheid graag voor lief. We hebben alleen nog verstand van onderdelen van onderdelen van het leven. Van het opereren van menselijke harten, van het ontwerpen van meubelen, van het overdragen van basiskennis aan jonge kinderen. Je moet ervoor in de stemming zijn, maar dan kan het je duizelen van de gedachte hoeveel je in het leven uitbesteed hebt. Werk dat je voor een habbekrats kunt kopen omdat zij, net als jij, extreem gespecialiseerd zijn – een glas, een rol plakband, een computer.

Maar aan het uitbesteden is een eind gekomen. Preciezer gezegd: er zijn onderdelen van het leven die we weer in huis halen. We doen het weer zelf: bankieren en beleggen, een nieuw huis zoeken, een verzekering afsluiten, een vlucht of een hotel boeken, een klachtenformulier invullen. Allemaal via internet en aanverwante techniek. Het is een trendbreuk in duizenden jaren economische geschiedenis.

Voor ons, individueel, leidt dit tot opmerkelijke verschuivingen in tijdbesteding. Van koken naar bankieren, bijvoorbeeld. Op het kookfront gaat het uitbesteden gestaag door (gewassen sla, kant- en klaarmaaltijden, soepen en sauzen uit de supermarkt), waardoor de tijd in de keuken nog elk jaar bekort wordt. De vrijko-

mende tijd wordt besteed om achter een computer te kruipen en invulwerk te doen dat vroeger door een typiste bij de bank gedaan werd. Vandaar mijn beginvraag: vindt u koken plezieriger dan bankieren? En erkent u dat u, surfend en tikkend, dingen aan het doen bent waarvan u helemaal geen verstand hebt?

Voor ondernemers met gevoel voor humor moet het lachen geblazen zijn: een deel van het productieproces wordt uitbesteed aan de klant, en die is er doorgaans ook nog blij mee. In economistentaal: de (gemeten) arbeidsproductiviteit van betaalde werknemers groeit ten laste van de (ongemeten) vrije tijd van consumenten.

Een deel van het verhaal van de klant-als-gratis-werknemer gaat alleen over een andere invulling van de tijd die we vroeger als consument besteedden. Vroeger: de wachttijd in een reisbureau en het gesprek met de betrokken medewerker. Nu: klikken. Vroeger: overschrijvingsformulieren invullen en op de bus doen. Nu: zelf typiste zijn. Vroeger: telefoneren (en in de wacht staan) om een klacht te melden. Nu: een mailtje sturen of een internetformulier invullen.

Maar een ander deel van het verhaal gaat over lonen en belastingen. Kortweg: het netto uurloon van een grootverdiener is gelijk aan het bruto loon plus werkgeversbijdragen plus BTW van een kleinverdiener. Het is dezelfde reden waarom de huisarts zijn praktijk een weekje sluit om zijn eigen huis te schilderen – goedkoper dan patiënten zien en een schilder inhuren.

Hoe kleiner de loonverschillen en hoe hoger de belastingen, des te sterker speelt dit mechanisme. En als het klopt dat de doe-het-zelf-economie in opmars is, niet alleen in evident arbeidsintensieve dienstverlening als schilderen, maar ook in bankieren, verzekeren, huizenmakelij, dan hebben we een raar omslagpunt bereikt: extra specialisatie – sinds mensenheugenis de bron van onze welvaartsgroei – loont niet meer. We gaan terug naar vroeger.

De aanschaf van een bontvel kan nog wel even uitgesteld worden, evenals de internetbestelling van een knots en de zoektocht naar een leuke grotwoning, maar aan de andere kant: van een doe-het-zelf-economie is nog nooit een land welvarender geworden.

Superkapitalisme

Met het kapitalisme gaat het te goed. Dat is dus niet goed. Het is te veel een geloof geworden. Zoals conservatisme ook te veel een ideologie geworden is in plaats van een levenshouding. Een ouderwetse conservatief hechtte waarde aan de overheid als centrum van gezag. Hij had oog voor het organische geheel, voor de onzichtbare krachten die teniet gedaan worden als het roer plotseling omgaat. Voor de ideologische conservatief – en je vindt ze tegenwoordig bij de vleet in Open VLD, VBO en Voka – zijn overheid en ambtenarij het probleem. Het roer moet om. De ideologische conservatief propageert als onlosmakelijk duo de vrije markt en de democratie. Dat begint lelijk uit de hand te lopen. Een mens voelt zich

als consument of belegger oppermachtig of vrij, maar als burger machteloos. Kortom, het duo kapitalisme en democratie is geen duo meer.

Robert Reich schrijft hierover in zijn nieuwe boek, *Supercapitalism* (Alfred Knopf, 2007). Als Reich schrijft let je best op. Hij was een tijdje minister van Sociale Zaken onder Clinton, professor aan Harvard en tegenwoordig in Berkeley. Vijftien jaar geleden schreef hij *The Work of Nations*, een boek waaruit Roger Blanpain jarenlang royaal geput heeft. Daarin ontwikkelde Reich de stelling dat een goed ontwikkelde elite van beroepsmensen ontstaan is, voor wie niet het eigen land maar de wereld het werkterrein is: de bankier, de fiscalist, de architect, de biomedicus, de accountant, de bedrijfsconsultant, de zakenadvocaat. Deze 'strategische makelaars' verbinden hun lot meer aan hun beroepsomgeving dan aan hun fysieke omgeving. Ze krijgen hun eigen *gated communities*, eigen afgeschermdde woonzones en privé scholen voor hun kinderen. En ze vervreemden mentaal en fysiek van hun eigen democratie. Ze kopen en verzekeren zich los van een krakkemikkige overheid, die op die manier ook steeds krakkemikkiger wordt. Rij volgende zomer langs de Interstate 95 van Boston naar New York – de dollar staat laag – en zie met eigen ogen tot op welke hoogte Reich gelijk gekregen heeft. Of zoek met hulp van meneer Google dezelfde soort zones rond Brussel en Antwerpen.

Supercapitalism benadert de kwestie vanuit een andere hoek: in de wedloop om markten en klanten in de wereld heeft het bedrijfsleven

zijn volle gewicht kunnen gebruiken om invloed uit te oefenen, wetgeving te veranderen, public relations te bedrijven – tot en met manipulatie en soms corruptie. Als je kijkt naar de werkweek van het Amerikaanse Congres, dan is iedereen voornamelijk druk met het behartigen van de wedijverende belangen van uiteenlopende bedrijfssectoren.

Intussen heeft de democratie zozeer bakzeil gehaald dat bedrijven zelfs het morele gat aan het vullen zijn. Ze werpen zich op als milieuvriendelijk of sociaal verantwoordelijk, ze doen aan liefdadigheid. Allemaal dingen waar ze niet voor geschapen zijn, waar ze weinig verstand van hebben en eigenlijk ook niet voor bevoegd zijn. Bedrijven moeten gewoon zorgen dat ze de beste spullen en diensten voor hun klanten en beleggers leveren. Ze hebben helemaal niet de autoriteit om de afweging tussen privé winsten en publieke goederen te maken.

Voor dergelijke afwegingen is er de democratie. De publieke zaak is er om dingen van een hogere, collectieve orde te bespreken, keuzen te maken en in regels vast te leggen. Democratieën horen het gemeenschappelijk goed te definiëren en zo te handelen dat samenlevingen zowel groei als billijkheid verwezenlijken. Reich: 'Op zijn best stelt een democratie burgers in staat om gezamenlijk te bespreken hoe de stukken van de koek moeten verdeeld worden en vast te stellen welke regels voor particulieren en welke voor publieke goederen van toepassing zijn.'

Het is een beetje gemakzuchtig om mensen – ondernemers, managers – de schuld te geven

dat het anders loopt. Reich doet dat ook niet, hooguit overdrijft hij hier en daar om zijn punt te maken. Concurrentie jaagt op, de overheid doet almaar stapjes opzij en de gangbare opvattingen bevestigen deze terugtocht. Bovendien heeft iedereen twee zielen in zijn éne borst: hij is consument en burger. Een kleine extra belasting op obligatiebeleggingen, levensverzekeringen of aandelentransacties kost je als consument natuurlijk een beetje geld en verlaagt je pensioenvoorziening misschien met een centje. Als burger kun je echter vinden dat deze prijs de moeite waard is, want het sterkt de sociale zekerheid en het wettelijk pensioen of het vertraagt de omzetsnelheid van aandelen. Het is maar een voorbeeld. Het leven en de politiek barsten van dit soort keuzevraagstukken.

Het liefst wil een mens allebei, als consument en als burger tevreden gesteld worden. Vele van dit soort dilemma's worden helaas weggepoetst onder dat rampzalige jargon van win-winsituaties – of met termen als de NV Vlaanderen.

Reich schrijft natuurlijk voor Amerikanen en heeft de Amerikaanse realiteit voor ogen. Zijn voorbeelden van uit de hand gelopen inkomens- en vermogensverschillen zijn Amerikaans, de overweldiging van de democratie door het kapitalisme is Amerikaans. In Europa is het beeld gevarieerder. Aan de geruststellende kant van de balans staat hier dat het nog niet zover doorgeslagen is. Aan de verontrustende kant staat dat de ontvankelijkheid groot is, de overheid van kleine landen veel onmachtiger en het publiek minstens

zozeer in de war: als consument tomeloos, als burger verbolgen.

Aan de geruststellende kant: het onderwerp rukt op, nadert de politieke agenda. En voor lezers die het allemaal te abstract vinden: ga naar de film *Michael Clayton*. Daar is de hebzucht verpersoonlijkt in de figuur van Karen Crowder (met het kil-nerveuze uiterlijk van Tilda Swinton). Zij zit in de top van een genetisch landbouwbedrijf waar ergens gif uitstroomt, en zij is tot alles bereid om te vermijden dat het uitlekt.

Dat is de voorspelbare kant van *corporate greed*. Om hebzucht een gezicht te geven en de agressie ervan een uitgesproken vorm, zie je in dit genre films meestal slechte mensen die niet terugdeinzen voor telefonische opdrachten aan huurmoordenaars of ander geboefte. Dat de echte dreiging veel groter, onvoorspelbaarder en dus fantastischer is dan die ene kogel of autobom, dat blijkt uit de verbluffende documentaire *Enron: The Smartest Guys in the Room* van Alex Gibney (2005, eind november gezien op Nederland 2).

Bij Enron hadden de directeurs geen schimmige fikkers nodig voor duistere praktijken zoals Michael Clayton, bij Enron ruimde de directie zelf op. Elk jaar werd de 'slechtste' 15% van het personeel ontslagen op grond van rapportages door collega's. 'De Mol' en andere reality-tv op bedrijfsniveau. Bij Enron was ook niet alle energie gericht op die ene klokkenluider van wie filmmakers altijd zo graag een held maken. Ze waren daar druk bezig met het afpersen van de rijkste staat van de VS,

Californië. Opgenomen telefoongesprekken onthullen dat de 'kwajongens' van Enron energiecentrales lieten platleggen om de stroomprijs voor Californië op te drijven van 40 tot 1.000 dollar per kilowattuur. Dát is pas *corporate greed*.

Verdomd toeval

Helene Schjerfbeck, prachtige schilderes. Ze leefde van 1862 tot 1946 en kwam uit Finland. Finland, dat moet in de mondiale schilderkunst zoiets als 'de provincie' zijn. Misschien dat ze daarom zo onbekend gebleven is. Alleen de fijnproevers van de figuratieve schilderkunst kenden haar. Daartoe behoorde ik niet. Maar ooit heb je één of twee werken van haar gezien, op overzichten van Scandinavische kunst of van zelfportretten, en was haar moeilijk onthoudbare naam in je achterhoofd blijven haken.

Deze zomer liep ik dan ook met een gevoel van opwinding door het Gemeentemuseum van Den Haag. En nu had ik dat opnieuw in het *Musée d'Art moderne de la ville de Paris* (nog tot 13 januari). Meesterlijke schilderijen, zaal na zaal. Zelden zie je een retrospectieve van een kunstenaar die zich zo volgehouden concentreert op de essentie van leven en mens zijn. Of ze naturalistisch een meisje schildert, of in matte, abstraherende vlakken een dame in een schommelstoel neerzet, de voorstelling krijgt telkenmale iets magisch, trekt aan maar blijft toch op afstand.

Geïnspireerd door Japanse houtsneden ging ze

steeds meer stileren. Ook wilde ze de glans van de verf zo veel mogelijk wegnemen, liet soms hele stukken van het doek ongeschilderd. In haar laatste levensfase concentreert ze zich steeds meer op zelfportretten, genadeloos analyseert ze zichzelf. De lijnen steeds hoekiger. De blik holler. Tot op de dag voor haar dood. Enkele strepen, wat schaduw. Een masker. Wat een schilderes!

Hoe vaak heb je dat, een kunstervaring waarbij je denkt: yes! En die vervolgens gaat deel uitmaken van je eigen wereld? Ik zie mezelf nog eenzaam op bed liggen op een winternacht in 1987, mij vergapend aan de muzikzender MTV. Om half vier in de nacht was daarop een meneer met een rauwe stem te zien en te horen, die met poppen in de weer was en af en toe op een verwarmingsbuis sloeg. Ik was er geheel kapot van en noteerde zijn naam: ene Tom Waits. Hij heeft me sindsdien nimmer teleurgesteld.

Zo heb ik, door de jaren heen, een persoonlijke verzameling favoriete boeken, films, muziek, dichtwerk en beeldende kunst opgebouwd – net als iedereen, veronderstel ik, hoop ik. Het bestaan van die galerij is reden tot vreugde – zonder die kunstuitingen zou ik minder bestaan.

Toch knaagt de twijfel: hoeveel schrijvers, regisseurs en andere kunstenaars bestaan er nog die voor mij geknipt zijn en die mijn leven zouden verrijken, maar wier bestaan mij stomtoevallig niet bekend raakt. Omdat de naam van de schilder(es) van dit ene werk mij niet bijgebleven is. Omdat ik voor half vier 's nachts

in slaap gevallen ben. Of omdat ik gewoon te lui of te druk of te verstrooid ben om die ene recensie te lezen die me op het spoor gezet had. Of omdat de kunstenaar me zelf op een dwaalspoor helpt: die kutfilms die Bernardo Bertolucci nu al decennia maakt, doen geenszins vermoeden dat een van zijn eerste, // *Conformista*, mij zo gepakt heeft. Gelukkig ben ik in 1970 bij toeval een bioscoop binnengelopen.

Het is een onverdraaglijke gedachte: dat je door stom toeval heel veel essentieels mist. We denken dat we kiezen, maar in de kunst bestaan geen adequate stemwijzers. Het lot regeert. Hetzelfde geldt trouwens voor vrienden en, sterker nog, voor vrouwen. Als je daaraan denkt, wordt het pas echt pijnlijk.

Ik spreek mijzelf vermanend toe: je hebt toch al – om ons even tot de kunsten te beperken – kasten en planken met dierbare boeken, meer muziek op plaat en cd dan je in jaren kunt horen, en mogelijkheden om desnoods tot in de verste uithoeken der aarde films en tentoonstellingen te gaan zien? Maar nog maar net heb ik mijzelf langs deze lijnen weer enigszins tot rust gebracht of ik lees een uitspraak van de Kroatische filosoof Dalibor Cvitan: niets in deze wereld kan door iets anders vervangen worden. Een onrustig leven gaapt mij toe.

Schopje voorwaarts

Een man verrijst. Hij rijst, hoger en hoger. Een enorme man, vierkant in alles. Hij gaat de

lucht in. Hij trotseert de zwaartekracht, ridiculiseert de zwaartekracht, gaat onstuitbaar omhoog. Hij springt, omhoog, maar op het punt waar een normaal mens zou beginnen dalen, gaat hij nog verder de lucht in, nog hoger. En als je denkt dat niemand zo hoog kan springen, zet hij zijn stijging nog even voort. Alsof hij opgezogen wordt door de hemel, alsof God zelf hem komt halen, alsof hij net 'Beam me up' gezegd heeft en nu inderdaad opgebeamd wordt.

Naast hem doet een andere man hetzelfde. Hij komt bijna net zo hoog, het zal twee meter zijn. Uit stand. De mannen strekken hun arm zo ver als ze kunnen en reiken naar een bal. De eerste man wint en tikt de bal boven zijn hoofd weg. Een andere man in hetzelfde shirt gaat ermee vandoor. Dan komen de springende mannen langzaam weer naar beneden.

Engeland-Frankrijk, halve finale in het WK rugby.

Bij een *line-out*, dat is een ingooi, wordt de bal geworpen boven twee rijen rugbyers, zes of acht van elk team, die hem uit de lucht moeten plukken om in balbezit te komen. Een kwestie van naar de langste man met de grootste springkracht te gooien, zou je denken, maar het gaat anders. Het is een staaltje volmaakt teamwork, en een staaltje van mooi: de aangewezen vangman wordt door een paar medespelers opgetild en naar de bal geheven. Ze pakken hem bij kont en knie en kuit, en daar gaat hij: majestueus de lucht in.

Dat zulke mannen zo gracieus kunnen zijn.

Rugbyers hebben echte rugbykoppen: vierkant, hoekig, soms een laag voorhoofd en kleine ogen, soms een kin als een aambeel en een neus als een bloemkool. Ze zijn breed, en sommigen heel breed. Groot ook, met benen als boomstammen en handen als kolenschoppen. Sommigen zijn gedrongen. Een woord dat je bij weinig sporten tegenkomt, maar in rugby zijn veel mannen 'gedrongen'. Dat is wel het laatste wat je wil zijn. Bij de gedrongen man is het alsof een heel grote olifant iets te lang boven op zijn hoofd gezeten heeft. Alsof God hem te stevig onder de duim gehouden heeft.

Op de tribunes, volle tribunes, wordt door tachtigduizenden gezongen, feilloos gezongen. Rillingen gaan door het stadion en lopen over ruggen. Het gras dreunt onder de voeten van de dertig spelers, bloed en zweet spatten rond. De koppen worden allengs meer gehavend. Een pleister hier, een verbandje daar. Een krammetje, een hechtinkje, een dot gaas, een tulband om het hoofd. Een gescheurde wenkbrauw, een opengereten dijbeen, een bloedneus, een uitgespuwde tand.

Rugby is een sport met mooie woorden. Scrum. Tackle. Late tackle. Flying tackle. Scoren is een try maken, en daarna krijg je een extraatje in de vorm van de conversie. Fly half. Voorwaartsen.

Een van de mooiste uitdrukkingen is: 'schopje naar voren'. Je ziet die knoesten van kerels, die reusachtige mannen, die reuzendoders elkaar anderhalf uur lang onderuithalen, omverduwen, tackelen, kortom opvreten; je ziet gescheurde shirts, bloedende hoofden, rond-

vliegende tanden, je ziet strijd, niet aflatende strijd, Engeland wint eindelijk van Frankrijk, tegen de verwachting in, een wederopstanding, voor een publiek dat het niet droog kan houden en met tranen in de ogen doorgaat met zingen, zingen om de *lads* aan te vuren.

Die *lads* beuken op elkaar in als bizons in gevecht om een vrouwtje. Ze laten geen spaan van elkaar heel. Ze trekken elkaar uit de kom om de bal te kunnen pakken. Ze slaan met de koppen tegen elkaar. En dan komt er een schopje naar voren.

Je mag bij rugby de bal niet naar voren gooien, alleen achterwaarts. Om terreinwinst te boeken, moet je dus ofwel lopen met de bal, ofwel de bal schoppen. Soms is het handig om de bal over een grote afstand te schoppen, maar soms is een klein stukje beter. Dan schopt een speler de bal met een listig boogje over een tegenstander heen en rent er achteraan. Of een medespeler doet dat. Dat is dus een klein schopje. Naar voren.

Een mooi moment: als zo'n rugbyman als een blok graniet een schopje naar voren geeft.

Toe, vader, vergader niet meer

Voor de tiende en laatste keer: vergaderen, mensen zouden het niet moeten doen. Het is niet alleen dat het niet werkt; dat formeel overleg inferieur is aan informeel overleg; dat breinstormen best werkt in je eentje of hooguit met zijn tweeën; dat informatie-uitwisseling in groepen *sowieso* suboptimaal verloopt;

dat mensen tijdens vergaderingen meer met zichzelf bezig zijn dan met elkaar; dat als ze al inhoudelijk op elkaars ideeën ingaan, dat meestal is om die direct de grond in te boren; dat vergaderen een onredelijk groot beroep doet op de aandachtsspanne en het concentratievermogen van mensen; dat het hen zodanig in slaap sust dat het de kwaliteit van de besluitvorming schaadt; dat tijdens vergaderingen uiteindelijk meestal geen beslissingen genomen worden; en dat vergaderen nog meest effectief is in zijn creativiteitsdodende werking. Dat is allemaal nog tot daaraan toe. Maar hebt u wel eens uitgerekend wat het kost?

Ga maar eens bij elkaar zitten met twintig man. Drie uurtjes op een voor- of namiddag – nu, vooruit, het worden er vier. Bruto uurloon gemiddeld veertig euro. Is zo'n voor- of namiddagje 3.200 euro waard? Externe adviseur erbij, 200 euro per uur – komt op 4.000 euro. Exclusief koffie, koekjes, water en de nadrink die alles moet goed maken aan het eind. Liever niet omrekenen hoeveel dat is in franken. Hoe vaak doet u dat? Wekelijks? Eens in de veertien dagen?

Ook liever niet doen: op de klok kijken of de vergadering uitloopt. Zeker niet als er een paar adviseurs bijzitten. En dan berekenen wat dat kost.

Er zijn overigens wel bedrijven en organisaties waar ze dit soort dingen beseffen. Waar ze bijvoorbeeld vergaderen in een speciale zaal met heel ongemakkelijke stoelen of houten bankjes, om de kans te verkleinen dat mensen versuffen en daardoor de bijeenkomst eindeloos laten uitlopen. Of waar ze de vrijdagmiddag vergaderen, om vier uur of half vijf, zodat iedereen gemotiveerd is om alles snel af te ronden. Het zal die vergaderingen niet effectiever maken, maar het maakt ze in elk geval korter.

Beter is natuurlijk om helemaal niet te vergaderen. Dingen die zinloos zijn en duur moeten heel erg plezierig zijn, ter compensatie. Vergaderen is niet plezierig – ook niet op harde houten stoelen, zeker niet op vrijdagmiddag en zelfs niet als het kort is. Mensen zouden het gewoon niet moeten doen. Maar er is geen houden aan. Ze doen het toch.

Gilbert De Swert